

ШЫН

Ниитилел-политиктиг солун

Солун 1925 чылдың август 31-де үнүп эгелээн

№ 94 (16254) ♦ 2000 чылдың август 26, суббота ♦ Ат салган шагы 21.00 Саңар өртээ 3 рубль

ЧИИГЕЛДЕЛИГ Чагыдылга айы

Август 31-де "ШЫН" солун 75 харлаар.

Байырлалга Силерге белек кылдыр **ЧИИГЕЛДЕЛИГ**

Чагыдылга айын харлап тур бис.

Август 1-ден 31-ге чедир 2001 чылдың 6 айында чагыдылга өртээ 95 рубль хевээр артар.

Сентябрь 1-ден эгелеп "Шын" солунун чагыдылга өртээ улгадыр. "Шын" солунун чиигелделиг чагыдылгазын кылып алырынче далажынар!

Россия Федерациязының Президентизи В. В. Путинге

Хүндүүлүг Владимир Владимирович!
Тыва Республиканың чоңунун мурундан болгаш бодумнун өмүзүмден суг адаа-биле чоруур "Курск" деп атомнуг хеменин хууда составынын шериг хүлээлгезин күөсүдип чораш айыл-халапка таварышканы-биле оларнын өг-бүлезинге болгаш чоок кижилеринге ханы кайгыдалды илереттисин.
Ол кударынчы болушкуну бүдүн тыва чоңуну сагыш-сеткилинге аар согуңну чедирген. Айыл-халапка таварышкыш элекке мөчээни чыгыш-чуруттугларыстың чырыткылыг овор-хевири бистин чурукте ривиске кезээ мөңгедэ артар.
Тыва Республиканың Президентизи Ш. ООРЖАК.

Президентиниң ажил-албаны

ТР-нин Президентизи ницатицазын езугаар Москва, Новосибирск хоорайларын ужуруу чүүл специалистери республикага кээп, "Тываның агаар оруктары" бүдүрүлгелерде байдалды тодарай танышкан. Агаар транспортуң федералдыг албанын хаммааты ужуруу чүүл ужуруушкунга беледин хандырган эргеледин начальниги оракачызы В. В. Шилов, Новосибирскиде ужуруу чүүл заводунун чингине директорунун оракачызы В. Л. Сковоров бошкан, Президент Ш. Д. Ооржак-биле ужурашкан. Тывада ужуруу чүүл байдалы ыгланчыг байдалда турарын дугайында ТР-нин Президентизиниң медээзи бадыткаттыган. Мындай байдал Россиянын бүгү девискээриде тургузуну бергенин специалистер демдеглээ. Сөөлүгө хемчээли кызырылган, апапаркын курлавыры тонуру турар. Сай-Рита САМБУ.

Тыва Республиканың Президентизи Чыгыш Чарлыктар дугайында 2000 чылдың май 4-те № 660 Чарлыны күш чок деп санаар дугайында

Тыва Республиканын Президентизи Ш. Д. Ооржак-биле ужурашкан. Президентизи Ш. Д. Ооржак-биле ужурашкан. Президентизи Ш. Д. Ооржак-биле ужурашкан. Президентизи Ш. Д. Ооржак-биле ужурашкан.

Тыва Республиканың Президентизи Ш. Д. Ооржак-биле ужурашкан

Тыва Республиканың Президентизи Ш. Д. Ооржак-биле ужурашкан. Президентизи Ш. Д. Ооржак-биле ужурашкан. Президентизи Ш. Д. Ооржак-биле ужурашкан.

Тыва Республиканың Президентизи Ш. Д. Ооржак-биле ужурашкан

Тыва Республиканың Президентизи Ш. Д. Ооржак-биле ужурашкан. Президентизи Ш. Д. Ооржак-биле ужурашкан. Президентизи Ш. Д. Ооржак-биле ужурашкан.

Тыва Республиканың Президентизи Ш. Д. Ооржак-биле ужурашкан

Тыва Республиканың Президентизи Ш. Д. Ооржак-биле ужурашкан. Президентизи Ш. Д. Ооржак-биле ужурашкан. Президентизи Ш. Д. Ооржак-биле ужурашкан.

Л.В. ДРАЧЕВСКИЙНИҢ ТЫВАГА ЧОРААНЫ Хүндүткел, идегел барда...

РФ-тиң Президентизиниң Сибирь федералдыг округ талазы-биле Бүрүн эргелиг төлээзи эртен Республика хүнүнде Наадымда ыраккы одар-белчирлерде аар-берге байдалдарга чурттап, ажилдап турар чылгычыларын, малчыларын, тежежилерин күш-ажылы демдегеп байыр чедирген. Ооң соон дарый, август 18-те Өвүр кожуунга келген.

Тыва Республиканың Президентизи-Чазак Баштыны Ш. Д. Ооржак, оралакчы-президент А.А. Мельников, Дээди Хурал (парламент) Даргазы Ш.В. Кара-оол, күрүне, кызыгаар, даамыл албанының удурткучлары бүрүн эргелиг төлээзи үдөп чорасан.

Өвүр кожуун чагыргазынын даргазы Александр Куулар баштадыр тус чериниң күрүне, кызыгаар, даамыл албан черлериниң төлээлери Л. В. Драчевскийни болгаш ТР-нин Президентизи Ш. Д. Ооржакты вертолёттан чылы-биле уткуп хүлээп алган. Кадактарлыг, шаажандарда ак сүттүг тыва национал хелтиг ээлдек, чинк-адак кыстар уткушкуну езулалы улам байырлыг ая-шынча киирген Хүндүткелдин тыва езулалы Тывага бир дугаар кээп турар бүрүн эргелиг төлээзин хөөн-сеткилин хөлээдишкен.

—Даңгыналарын чырык чер кырынын эвессин, үстүү орданд ужуп келгенин — деп, Леонид Вадимович хүлүмзүрүп баштактанды.

Бүрүн эргелиг төлээ оон улаштыр кыска парлалга конференциязын ола шөлге эрттире каапкан. Тывада келген кол сорулгазы — россий-моол кызыгаарын тыва участогун, ийи чурт аразын экономиктиг харылзааларын чогуумчудары, агаар бойдуу кадыг-дошкун республиканың, оон иштинде Өвүрүн, өске девискээрлерге домейлек эк эвес мал ажылын чорударынын технологиязы биле таныжары. Ол бо удаа делгереней тайылбырдан чайлап, колдуунда чоңуну тайылбырын хөлчөк дыйнап ап турду. Чамдык айтырыгларын дыйнап алгаш, таарынган деп кыска харылап каар чорду.

Тыва Республиканың Президентизи Ш. Д. Ооржак бүрүн эргелиг төлээге ыччан чай-хос кадын ажылгап, сес мун чурт-такчылыг кожуунун маанын бажынын хөйү-биле өзүп турарын бир удаа демдегледэ. Шериг-оол Дизижкович оон мурнунда-даа, Москвага-да о дугайын дыйнадып турганы билдингир болбайн аан тус черге чаалап эккелгеш көргүзери, тайылбырлары оон-даа онзагай болгай Автооруктан бо кизи көөрге безин Хандагайты, Солчур чогуунун ой-чиктери, ийи-лаштары, чавызааштары одар-белчир, хонаш-турлаг апарган.

Каш-ла чыл бурунгаар малдын бүгү чүзүңү күрүнедин, ниитини турду Ада-өгбелеринин хууда күсүк чуртун көден сизин, часкы чуртун чашпан сизин эжелей берген болгай. Байдал бөгүнде өскерилген, эрги чурттарны аалдар дедир эзелей берген Хонаш-турлагларын тудуу немежип-ле олар Чамдык аалдар мырнай арбан четкен. Суурларга сынмарлажыры, ажил чок олурары шөгел-ле олар Бюджет адырынын чамдык хоочун назымлары пен-

россий-моол кызыгаарын тыва участогун, ийи чурт аразын экономиктиг харылзааларын чогуумчудуп шыдаптар. Хүндүткел, идегел барда, ажил-иш кылдыгыр, үлө-херек бүдүңгүр.

Арапчор ОКСУР.

Чүгле боттары кылып, шиитпирлээр

Россия Федерациязынын Сибирь федералдыг округунда Бүрүн эргелиг төлээзи Л. В. Драчевскийниң бистин республикага келгени-биле холбаштыр Чазак бажынын хуралдар залына човүлөл хуралды август 19-та эрттирген. Ооң ажылыга Л. В. Драчевский, ону үдөп чоруур, ооң харысалгалыг ажилдакчылары, Тыва Республиканың Чазаның кежигүнери, ТР-ниң Дээди Хуралының депутаттары, камыларын болгаш ведомстволарнын тус чер бот-башкарылга органдарынын төлээлери киришкен.

ТР-ниң Президентизи-Чазак Баштыны Ш. Д. Ооржак эге сөс-биле човүлөл хуралды ажиткан. Россия Федерациязынын Президентизи Сибирь федералдыг округунда Бүрүн эргелиг төлээзи Л. В. Драчевский, оон команданызын кежигүнери Тывада ажил-албан кылып чедилик келгенине четиргенин ол илереткен. Олар келген дораан-на, бир дугаар хүнде республикада политиктиг, экономиктиг, социал реформалар канчаар боттанып турары-биле танышканы, оон анализин кылганы, боттүг-дузаны чедиргенин Президентизи Чылганынага дыйнаткан. Л. В. Драчевскийге сөс берген. Россия Федерациязынын Президентизиниң бүрүн эргелиг төлээзин, Федералдыг округту тургусканынын ужуру-дузанын доктааган, оон допчузу-биле тайылбырлаан. Россия Федерациязында нитизи-биле 89 субъект бар, оларнын төптен чангыс ай удуртуру берге. Ону барындаа алгаш көргөш, В. В. Путин Россияда 7 федералдыг округту тургускан. Во дээрге эрге-чагырганы төптөн чонче, девискээрлерини төпче чокушуктаканы дээрзин ол айткан. Сибириниң федералдыг округу ажилдап кирген, оон кадрларын четелээри доостур чыгаан. Президент В. В. Путининиң күрүне эрге-чагырга органдарын эде тургузар, быжыглаар, ооң ажил-чорудулганын ажитканы бейдир, хоой-лудурмуну сагыр, корум-чурумну экижидер дугайында салган сорулгаларын амдырларга боттандыра дээш бүгү ажил-чорудулганы федералдыг округту удуртулганы угаандырган. Бо талазы-биле ажилдап чоруп эгелээзин ол айткан. Чаа тургустунган Сибириниң федералдыг округунун структураларын езугаар мурнунда РФ-тин Президентизиниң бүрүн эргелиг төлээзи турган девискээрлерде Сибириниң федералдыг округунун федералдыг кол инспекторларын томуялаанын ол дыйнаткан. Тыва Республикада федералдыг кол инспекторга мурнунда Усть-Орда Бурят национал округка РФ-тиң Президентизиниң бүрүн эргелиг төлээзинге ажилдап турган Николай Владимирович Холодовту томуялаан В. Драчевский дыйнаткаш таныштырган Тыва Республикага РФ-тиң Президентизиниң Бүрүн эргелиг төлээзи турган М. С. Козловту Хакас Республикада федералдыг кол инспекторга томуялаанын ол чугаалаан.

Президент Ш. Д. Ооржак сөс алгаш, М. С. Козловту республиканың социал-экономиктиг хөгжүлээзинге кирген күш-ажылыч үдүүн бедни-биле үнетип көрөш, анаа өөрүп четтиргенинн сөөстерин илереткен бижитки, суй белекти тывысқан. Тыва Республикада федералдыг кол инспекторга томуялаткан Николай Владимирович Холодов кезер

эмчи эртемниг, чөөн чүк улустарынын философиязын, сарыг шажынын бил-лур политик болуп турарын Шериг-оол Дизижкович айткан, оон моон сонгаар ажил-чорудулганын чедилик кылдыр илестерип келгенин. Россия Федерациязынын Президентизи Ш. Д. Ооржак-биле ужурашканын билишкен. Президентизи Ш. Д. Ооржак-биле ужурашканын билишкен. Президентизи Ш. Д. Ооржак-биле ужурашканын билишкен.

Тыва Республиканың Президентизи Ш. Д. Ооржак-биле ужурашкан. Президентизи Ш. Д. Ооржак-биле ужурашкан. Президентизи Ш. Д. Ооржак-биле ужурашкан.

Тыва Республиканың Президентизи Ш. Д. Ооржак-биле ужурашкан. Президентизи Ш. Д. Ооржак-биле ужурашкан. Президентизи Ш. Д. Ооржак-биле ужурашкан.

Кызылдын чылыдылга төвүнүн № 15, 16 котелдари тудар болгаш өске-даа ажилдары кылыр. Тывага транспорту хөгжүдери улуг ужуру-дузаныг. Ылангыч чик өрктиг суг транспорту сайзыралдыр хемчеглери ал эгелээзи. Кызыгаарны камгалаар дээш Чазак тодаргай хемчеглери ап турар. Чаа кызыгаар заставаларын тудуп эгелээзи.

Тыва Республиканың Чазак экономиканы, социал адырын хөгжүдөр дээш ажилдап турар, моон сонгаар-даа дээштиг хемчеглери алыр. Бо бүгүн Президент чуулап турар, федералдыг төптөн база Сибириниң федералдыг округунда кандыг дөткичи негеттиник турарын айткан, эрге-жөк чугула болу бергенде дузаны чедиргенине дөткичени көргүзери Ш. Д. Драчевскийден дилээ.

ТР-нин Дээди Хуралынын Даргазы Ш. В. Кара-оол илестире үнүп келгеш, чангыс аай эрге-хоойлу езугаар ажилдарын айтырыгларынга доктааган. Ону боттандыра-биле РФ-тиң Конституциязы, хоойлу-дурмуну-биле Тываның Үндезин Хоойлу-дурмунун амырлар алыр, чоңу ажил-биле хандырып, оларнын амырларынын денгенин бедилери-биле хүлээлгелиг бис дээрзин ол чугаалаан.

Корум-чурум быжылаанын айтырып ол чугула көрүп турар. ТР-нин Иштики херектер яамызынын коллегия хуралына айткан сан-чугагаларында алгаш көргөш, Тывада хем-херек үүлдиги Россиянын ортумак денгелинде ажил турарын айткан. Хоойлу-дурмун камгалаар органдар шуптузу демнежи алгаш, хем-херек үүлдиги хемчеглери удуру демиселди чорудары ажиткы, дээштиг болурун Леонид Вадимович демдеглээ.

Федералдыг хоойлуларын сагырынын, оларны күөсүдери айтырыгларына ол доктааган. РФ-тин Конституциязы, хоойлу-дурмуну-биле Тыва Республиканың Үндезин Хоойлуларында хоойлу актыларында карышкарты дүүштүрер ажилды дүргедеринде ТР-ниң чоңунун Улуг Хуралынын дугайында айтырыгын үзе шитпирлээрин чугулаалар көргөн.

Сибириниң федералдыг округу тус чер органдарын кылып ажилдап, шитпирлээр ужурулу херектерге дөрт киришпес, оларны солуваж, кажан чугула херек болу бергенде, бодунуң дузанын, дөткичени чедирер. Республика экономиказын, социал адырын хөгжүдөр талазы-биле салган сорулгаларын чүгле бодунуң күжү-биле кылып, шитпирлээр. Ындыг болганда Тыва Республиканың Чазак айткан хемчеглери амдыралга боттандыра дээш чүткүлдүг ажилдары чугула болуп турарын айткан.

Тываның Чазанга, республиканың чурттагыч чоңунга чедишинин ажилын тундунде бүрүн эргелиг төлээ күзээзи. Л. В. Драчевскийден айтырыгларын хуралдын киржикчилери салган. Ш. Д. Ооржак хуралды хаап тура, коңук ажиткы, ажил-ишчи чугаа болганын демдеглээш, айткан хемчеглери, бердинген айтырыгларын күөсүдир дээш шудуру ажилдарын чуралдын киржикчилерин кыйгырган.

Парлалга конференциязы Л.В. Драчевский: "КИЖИЖЕ САГЫШ САЛЫШКЫННЫҢ ИЛЕРЕЛИ БАР"

Россия Федерациязынын Президентизиниң Сибирь федералдыг округунда бүрүн эргелиг төлээзи Л. В. Драчевский Тыва Республикага ийи хун дургунда ажил-албан кылып чораш, ооң ажилы, амдыралы-биле танышкан. Республика парлагазынын массалык чепсектериниң журналистери-биле парлаалга конференциязын август 19-та ол эрттирген. ТР-ниң Президентизи Ш. Д. Ооржак орта киришкен.

Сөөлүгү шакта

Россияны Сонгу флотунуң Баренево далайга дүшкен, суг адаа-биле чоруур "Курск" деп атомнуг хеменин эккипаны камгалап алыр ажилдар тундун чок дозулган. Далай-жыллардан дигир артан кизи чок, шупту 118 кизи өлгөн. Озал-ондакка таварышкан өлгөн далайжыларын чер кырыне үндүрүп, сөөлүгү орукче үдээринин огулу барымдаазы чок. Ыччангаш далай кырыне чекетер бадыйр үдери илден апарган. Норвегиядан дуза кадып келген терек суг адаанга ажилдаар специалистер чыныпкан, улшати ажилдар дээрже оларда чогуур техника чок болган. Сугга дүшкен атомнуг хемени устурунун белекел ажилдары эгелээзи. Специалисттерин бодал, санал турарын езугаар алырга, сугга дүшкен атомнуг хемени уштур ажилдар келир чылдын чазында эгелээри илереп турар. Ычанмыже делегейин бүгү чурттарынын арга-дуржулгаларын ажилдап, оларын дөрт кир-жилгези-биле хемени уштурун дүргедер хемчеглери ап турар. Озал-ондакка камаарыштыр делегейин массалык информация чепсектеринде яныз-бүрү тайылбырларын берип турар. (АГЕНТИЛЕРДЕМДЕЭЛЕРИНДЕН).

Л.В. ДРАЧЕВСКИЙНИҢ ТЫВАГА ЧОРААНЫ

(Төңүзү. Эгеги 1-ги арында). — Албан-дужалга айрыкча, республикалардын, аянар харыларын чамдыктарын моон адаанда парладык.

В. Ф. ЧАДАМБА ("Тыва Республика" солун): — Бистин республикага бир дугаар келеш, оон-биле танышкан болгой силер. Оон дугайында чүң чугаалар болур силер, Леонид Вадимович?

— Бо албан-дужалга айрыкча, республикалардын, аянар харыларын чамдыктарын моон адаанда парладык. Тыва дугайында материалдар танышкан мен. Бичагаш моон мурунда манаа чораан ышкаш кылдыр менээ сагындардыр. Тыва Республикага келеш, дыка хей кижилер-биле ужурашып чугаалаштым. Олар бүгү Россияда ышкаш бир экономиктиг системадан өскезинче шидилге үзүнде кончуг берделерге таварышкандыр. Ону шидишп ажил эрткениниң демдектери чуртта көстүп келген, оон иштиңге силерниң республикага база хамааржыр. Бистер манаа келеш, салым-чолун шидитпирдээр чугула объектилерге чордуус. Ол дээрге "Тыва кобалыт" комбинат-дыр. Мында байдал кончуг берге ыналча-даа ону катал тургузарын ажилга эгелээ. Эрге-чагырга органын комбинаттын ажилчыларын суурунда социал адырын албан черлерин камгалап арттырган, ол өөрүнчүг таварык. Тывада шак мындай эки чижелер барын эскердим. Кижилер боттары хей, эки ажилдаар деп чүвени ханы биле бергенер. Оон түңнелинде чедишкни ынал-ла келди. Эрге-чагырга органын чүңгү-биле болза, оларга дузаалашып ажилдарына таарымчалык байдалды тургузары болур. Бисте хамдаштарым хей нуруузу ыңгыратып, кызыкмак, бурунгар көрүштүг, чырык уганды, ажил-ичи холдуг. Оларга дузаалары, деткичте көргүзери кончуг

улуг керек.
Тамара Куулар (радио): — Россияның куруне кызгаарын тыва-моол участоогуна чорас болгой силер, ында байдал кандыг деп үнелеп кордунер?

— Куруне кызгаарын айтырынын бергези болгаш нарын кымга-даа билдингир. Федералдыг кызгаар албаны, каайлы комитеди, республиканын эрге-чагырга органын кызгаар камгалалын куштелдеринче угланды кандыг хемчеглерин ап турарын көрүп таныштык, кылдынып турар чүүлдөр бардыр. Бичагаш-даа кызгаарда байдал оожум эвес деп чүвени айтыр херек. Эске чуртун девискээринден мал оорлаар, контрабанда кылдыр чоруктар уламчылашаан. Ол бистин сагыш човашкынысты болдуруп турар. Бо бүгү кызгаар камгалалын улам куштелдерин негеп келген. Эрттилерге пунктуларын санын көвүдери чугула болу берген. Мал оору-биле демиселди ийи курунени чыгырга органын куштелдерин, кады ажилдап чорууда тургаш, оон чавырышар дээршиг хемчеглерин алдыр ужуруп.

Сибириниң федералдыг округуна хамааржыр девискээрлерниң социал байдалы кандыгыл, чет-пес ажилдыр бар бе? Тывада кандыгыл деп айтыр салдыган.

— Бисте Эвенк автономнуг округта байдал шоолу эвес. Кайда эки дээрзин амдызында чугаалашында мен. Тывага келеш, удаас тудуун доозгар кара-бүүрек эмнелгезинге, салым-чаянын угуларын уран чүүл школанын, Хоочунар бажынынга чордуус. Дайын-чарык, куш-ажылдын хоочундарын, улустун кадыныч, анык салгалыч тус черниң эрге-чагырга органын кичэнгейин салып турары илден. Моон алырга, республикада кичиге сагыш салышкынын илереди бар-

дыр. Эмнелге, культура, өөредилге, социал адырын албан черлери моон-даа хей, эки чагаайды тыттуунан болурун күзээр-дыр мен.

Олег Гаврилов ("Тувинская правда" солун): — Сибирь федералдыг округун структуралыг кандыг болуп турарыл?

— Бо дугайында мурунда чугаалап, таныштырып турганын билдирилди. Округтун удуртулга Новосибирск хоорайда ажиллап турар, оон аппаратын ажилдакчылары чер-черлерде база бар. Президентиниң бурун эргелиг төлээзи 6 оралакчылыгы болур, оон дерту бадылаттынган, арктаннар улавас хүдээп алыр бис. Регионнада округтун федералдыг кол инспекторлары томуйлатынган, ажиллап эгелээ. Ажилда шийл кирген кадрларын арга-дуржулгазы улуг, били шыырак, боттарыны албан-хүдээлгезин негелделерге душтур күүсүдип шыдаар удуртукчулар болур.

Юрий Дарба (радио): — Хамаарышпас Курунелерниң Демнежилге чурттарына ажиллап турган болгой силер, оларны биле моон сонгаар харыласта тударын айтырар канчаар коруп турар силер?

— Кайгамчыктыг эки, чугула айтырып салдынар. Харыластан тудары бисте кончуг чугула болуп турар. Хамаарышпас Курунелерниң Демнежилге чурттары, ылангы Топ Азиянын девискээрлерине кады ажилдакчылары калбартыр болузувас, чуртун экономиказын быжылгаарына, курунени айыл чок чоруун камгаларына салдынар чедир, ажиттыг болур. Бо таласы-биле ажилды чорулар апар бис.

Л. В. Драчевскийден өске-даа айтырларын журналистер салган. Журналистер айтырларга чогуур харыларын бергени дээр Леонид Вадимовиче өөрүп четтиргени илереткен.
Таан-оол ХЕРТЕК.

Идегеп каалыңар

Россияның Президентиниң Сибирь федералдыг округунуң таласы-биле Бурун эргелиг төлээзи Тывага ажил-албан айы-биле келген ийи хунунчү баштайгы кезебинде республиканын база бир коску черлериниң бирээзи "Тыва хевис" бүдүрүлгени ажылы-биле танышкан.

Ук бүдүрүлгө чериниң чингине директору Буян Ботбадаевич Ооржак баштаан удуртукчулар келген аалчыны уткуп алгаш, бир-ле дуагарында оон чингине планы-биле таныштырган. Билди каш аныз шехтер ажиллап турарын, кандыг продукцияны чүңү-биле кылп турарын дугайында болгаш жеки кижиле ажилда хаара туттууганын до-

Найысгал Кызылда курунениң каттышкан саны-саарылга тову амгы үениң дериг-херекселдер-биле дертинген, санып алыкчыга болгаш сайгарлыкчыга эн-не таарымчалыг кылдыр тутунган чер. Мында республиканын кодэ ишчилериниң бүдүргөн продукциядан эгелээш, океан ажыр Африкадан эскелген фруктуларга чедир санып турар база бир солун черлерниң бирээзи.

Россияның Президентиниң Сибирь федералдыг округунуң таласы-биле Бурун эргелиг төлээзи Л.В. Драчевский, ТР-ниң Президентизи Ш.Д. Ооржак, ТР-ниң Дээди Хуралының Даргазы Ш.В. Кара-оол баштаан даргалары ТР-ниң садыг болгаш амдырал-хандырылга сайды А.В. Брокерт уткуп алгаш, хундулуг аалчыларга садыг-саарылга төвүнүн ажил-чорудуларын таныштырып, сайгарлыкчыларын саарып турар бааранын аныктап, кыска тайлбырларын кылган. Хундулуг аалчы садыг-саарылга төвүнде чижилге улуг-дур

идик-хепти даарып, бүдүрүп турары эки-дир дээрзин чингизмээ. Бичагаш-даа ол дээрзинде кандыг-даа ашка-тегерик болгаш өске-даа чүүлдери биле дуза каларын дугайында дорт азаашкы кылбаан. Чүдле моон сонгаар кады демниг ажиллап, дугуржуп, чугаалашып тургаш көөрүнүң аргазы барын дынаткан. Хундулуг аалчыстын келген сорулгазы эчизинге чедип база моон-даа сонгаар бистин республиканын экономиктиг болгаш социал-хогжудезинге улуг дузаны чедир дээрзинге идегеп каалыңар.

Хундулуг аалчы ажил-албанын айттынган чуруму өзүзүгүр тыва конун шажын чүдүлгезиниң тову болур "Цэчэлиниң" хүрээзинге чектеш, Тыванын Камбы-ламазы Аганак Хертек-биле ужурашкаш, хүрээни сонуургаан. Тыванын Камбы-ламазы баштаан лама башкылар ажил-иштиң чогулмалыг болурунгу, бүгүдеге экин күзүн судур номналын номчаан. РФ-тин Президентиниң Сибирь федералдыг округунда бурун эргелиг төлээзиниң тыва черде аалдап келгени улуг ужу-уткалыг болушукун дээрзин Камбы-лама айтып, Тыванын Президентизи-биле Чазак деңгелинге эртилгезин ужуражылгааларын түңнелинде республиканың социал-экономиктиг амдыралына дуза чедирижкени боор боор дээрзинге идегезин сөзүн дамыткан.

Чимсаян МОНГУШ, АЙСАН МОНГУШ.

Өөредилгени чоруткан

Бо чайн Курунениң өртке удур албан эргелик болгаш өртке удур эки тура интиледик жеки-гүннери Чыгытга холдун эринде учурларын чыгы даштанылга лагерлеринге өртке удур пропаганда ажилдарын чоруткан.

Бичин уругларга кандыг-даа билиглерин оон-биле холбашкы кылдыр өөредилге, олар улуг сонунургал-биле шингээли адыр Бичагаш өртке удур албанын ажилдак-

чылары уруглар аразына маргылдааны эрттирген Маргылдаа үш хевирге эртен. "Оттук эстафета", "Моондактарыг 100 метр черин ажил эртери", "Дайынчы чызышкына", "Бичин уруглар болгаш оолаар дыка идеяныг киришкен".

"Моондактарыг 100 метрге", "Хартыг" аттыг лагерден Буян Монгуш болгаш "Орленоктан" Саша Монгуш эки көргүзүлгү болган Бирги сезонда ол-ла мөөрей-

"ШЫННЫҢ" 75 ЧЫЛЫНГА

Номчукчулар солун дугайында

Мээң Тыва Республиканың "Шын" солуну 75 харлаар. Ол бир вектин дөрттүн үжү назынын-дыр. Ону бо үеде ортумак кижиле назын-биле деңизерге, дыка дөгү берген деп болур. Ам мээң харым оон оранчок биче. Ынчалза-даа солунумага бодумнун харыластамыңа чүге чугаалап болбас деп мен?

1950 чыл. Акым Мылтыла Содунамович Ондар чаа тургустунган Ленин аттыг колхозтун шуудун даякчызы апарган. Ону көөрүмге кыжын дүни ийи шакта тургаш, чөмөнчүлүк алгаш, чылыг кылдыр кеттингеш, кара адын эзертпеп, күңгүнээш, Чадаана хоорайдан колхозчуларын солундарын, чагааларын эккээр дээр адын мунгаш, хал чоруптар кижиле. Ол аразы херин бежен км. хире бар. Ылгын эвт, эки муңкуч херек турган боор. Ол кезээ сес шакта ол чедип келди, бис солуннар номчуур дээр, оон бажыныкча манап олар бис. Шуудунчу стол кырынга "Шын", "Ленинчи орук" дээр өске-даа солундарын улуг, кадыг кара реин сумказындан тө тулуптар. Оларны номчуура солуну кончуг болур чүве.

Ол-ла чылдын чазынын да мен Чөен-Хемчик кожуунун Чадаана хоорайда №1 ортумак шолазынның 8-ки класзына өөриндей бергеш, шидыраач журналдагы Ширинен, Кавай-оолга таварышканын салдырдан,

"Ленинчи орук" солунга школа, колхозум дугайын бичип эгелээ мен. Өөредилге чылы доостурга, ол редакцияның кассири кижиле менээ гонорарың дээр элээн каш рубль берген. Мен оон-биле соро-

чүвө, харымсалгалыг чүве-дир деп биле бергеш, бодумнун билимин бедей бот-тускайлан өөрин тургаш, парлагда информациянын хевирлерин, очерк, чурумал, интэрвью деп чүүлдери сонунурап, хандыр биле ап, бодумга харымсалгалыг улгаттырып, шынга үндөзүлөп, кижилерин үзел-болалдарын илередип, со-

лунче бичири апарган мен. Ол үеде партиянык политиказын амдырал-биле холбаш бичээр турдун дээр, "Шын" солун келзе бижикчилерге семинар-өөредилгени эрттирет чүве. Оон түңнелинде бижикчилерин били бедей бээр турган.

Сеткил-сагыжындан солуннун бижикчилер апарган кижиле, "Шын" солунун редакциянынга кире дүжериңге, далаш кадында-даа болза, мээң-биле ужурашып, ужу-чөвүн чугаалайып, сүме берип, езулуг кижизиг дузаны көргүзүп чораш журналист эш-өөрүмнү, дуналарынын утпас мен. Оларга Чооду Кара-Куске, Сат

лаар болуна деп бодап йөрөөп ор мен.

Четтиргеним кызыгаар чок

Оон ачызында

Билбези чок башкым

БЫЖЫГ ТУРУШТУГ

Сен база башкылардыг-ла кижиле сени ынаан. Оларын дугайында "Шын" солунга бижизине. Башкыларынның үлгени өске башкылар-даа эдергей-ле. "Шын" солунун бижикчилериниң бирээзи-ле болгой сен—дидир.

— Ийе, менде башкылар-ла хей Доржу Севекович Сарылар, Юрий Григорьевич Коротков дээр-ле баар. Оларын дугайында албан бижир болу, 90-да харлымында бижир мен. Амдызында бодум база башкы. Бодо дөмү оларым-биле дөмөйлөп бижир мен. Солунга чүве бижирин дыка берге чүве дийин, акым. Хей-аыт, чылдагаш, идиг, үе херек. Ол бижип турар чүвени кижилерге кайы хире ажиткын база бодаар херек.

— А мээң башкым "Шын" солун чүве, оол. Чүңү-даа сөгөл бээр, билбези чок башкылар-дур мен бе? — дээр, "Дарган" акым ында стол кырында көктөш салып каан "Шын" солундарын чал-ажыл-агыжы хевир-биле көргүлди-дир. Оон бичири болгаш чугаазын уламчылаа:

— Мен сен ышкаш школа, институтка өөренип чорбаан кижиле болгай мен. Бичимде чайын ыштар хөлөгезинге, кыжын суугу кылдынга "Шын" солуну номчаан кижилер чангына кыстынып чораш, үжүк-бижик өөренип алган кижиле дийин мен. Бичимде кадым багай болгаш ада-иер кыдынга-ла чордум. Эр апарганымда ТАР тургустунду. Оон Эми алдын уургайыңа, Кызылдын алгы заводунга ажилдадым, сөөлүндө бол чуртумга кээп, шуут олурупканым бо-дур. Каяа-даа чораш "Шын" солуну чагыдып ап, ынал-ла номчуу кижиле мен. Ону чораш, кижиле хей чөвүн биле аардыр. Ону номчувазымга Тывада чү бот турары билдинмес, шуут дүмбей, ужу-бажы билдинмес апар. Бичагаш "Шынны" үргүлчү номчуу мен. Кижилерде, ажил-агыда, политикада чедер-четпестерден эгелээш, делегейге чүү болуп турарын "Шын" биле апар мен. Чамдык солун номчувас кижилер кан-чал шидишп чорур иргиле. Сактырымга-ла чыраткы чок, дүмбейлени берген чорур ышкаш. Ышкаш-даа эвес, ындаг, 100 хойдан каш хураган,

бир инектен каш литр сүт, 1 га черден каш шентер кызыл-кас дөңдүзү ап болуру деп айтыртылган салза, кончуг мен дээр, ол хирезинде солун номчувас чамдык кижилерин политикада-даа таласы-биле ашса хонну мен — дээр эреси хайнып, — че, хей чугаа болзун, аскак хей ырады, шай чылдып каан мен, ижээли — дээр куняда столунда барды. Хөлчок-ла шайлап олурдусту кижим, "Башкы келди!" — дээр, хел-хенертен тура халааш, үе берди, сырбаш дээр мен. Көрүнеримге, кижиле-да чок. Сонга дунда почталык эртип чыдыр. Оон кандыг "башкы" келгени биле каалтым. Акымның ийги шайын мага хандыр ижип алгаш, бажында мээң "башкыларым" база чедип келгени билгеш, чаныптым, а акым чаа келген "Шында" "кадалы берген" чылдып калган чүве. Бо чугаа болгандан бээр 31 чыл эрти. Чүгле амдыралыг анык, кижилерин хүндүлээр, чогуунга, төрөн черинге, төрөн дилыга анык кижилер талынтыгы болур. Бидиыларын бирээзи мээң акым "Дарган" ол.

Уаан-оол МОНГУШ.

"Шын" солун байырлап эрттирген. Ол өөрүшкүлүг хунерини демделгээр эштерин аразына мен база турдум. Тыва кижиниң "политолог" адазы болур солунунун ат-алдарына өөрээш, сентябрь 1-де бодумнун төртүтүнгөн хүнүмү демделгелер чорудум. Шериге албан-хүдээлгем эрттирип чораш, үш чылдарда Тыва чуртумдан 6-7 муң километр ыракка чораш безин чарылбайн чордум.

Шериг албаныларга дурдурдур-биле аалдап кээп, бисти сорул кирип турган анык солуну "Шын" 75 харлап турда, бүгү-ле солунчуларга оон куш-ажылчы коллективинге, чогаалчыларга, журналист эш-өөрүмге база анык салгалыма чуректин ханызындан чак дег кадыкшылды, чогаалчы чедишкенини күзеп артым. Солун чокка кара ажиттынмас!

Моторк ТИРЧИН.

Таажырып канчаар мен. 50, 60, 70 хар назынын

га үнүп турган чечен чугааларым, новелларым: "Кускун төлүнге ынак", "Билектээш", "Өг чазар" база тоолчургу чугааларым: "Амырган ашак", "Койгун", "Айлан-кыс" — мээң чогаал ажилымның өзээ болу берген, сактырымга ынанч "Шын" солуну мен бедей көк дөңчө үндүр омпакан ышкаш болчук. Салаа бажынга орам-даа болза дээр сажымнын чидирбейн, хүн бүрүде чогаалдарымны немей уламчылап бичээш, эртен чылын "Алдын холдар" деп ат-биле номуну Тыванын оон үндүр чери (директору Шомаалыр Куулар) менээ буян кылдыр база деткип үндүрүп берген. Мен ол дээр бо хунерде өөрүшкүм улуг, четтиргеним кызыгаар чок. Ол-ла бүгү "Шын" солунунун ачызында болган.

"Хулбус аткан черинден хунун апаар" деп улустун үлгөр чугаазында ышкаш, мен "Шын" солун-биле харылаамны үселенип, материалдарымны олче бижип чорум мен. Ам бодап орамга, солунче бичилгезинден бээр 40-50 чылдар эртен хире.

"Шын" солуну ам-даа бистин төөгүлүстү чырыткан деп бодап, улуг байырларын таварыштыр анаа узун ак орукту күзеп ор мен.
Алдын-оол ОНДАР, Башкы. Кызыл хоорай.

ҮНЭЛДӨР МЕН

Ол-ла хевээр солун, сеткүл чокка чурттаары менээ берге ышкаш сандырлар турган. Он-он хонук эрттерге-ле, манаанын солундарым-биле ужурашып-хөөрежи биле аалга солун чугаалап, чаа солуннар бир-ле өөрүшкү эккээр. Милициянын капитаны Серезлең, шеригини майору Седен, "Алдын сыйлыстын" эдилекчизи Хомушчу Чүргүй-оол, солун парлагла тарадыкчызы Товуу Оюн, радиостан Дончун Чөмбүрүк база ботун аравыста чурттал чорур өгбелерим Байыр Амыраевич Аракчаа, Самбал Самданович Чоолду, Булат Булчунович Ширинен малчыларын амырларынга тудуш холбаш турганын болгаш оларнык агитасчы-пропагандисчи ажилын үнелевс аргам чогул.

Партиянык даалга ындагы күштүг турган бе азы кожуунун күсүдечки комитетинин советтер ажилынын чон дээр чорудуп турганын, ак-сеткилдиг, шыныч, эрес-кежээзи ындагы бе? Көдөзүн амдыралын хоорай, суурларын ылгал чокка бир дески тургузар дээр пропаганда чоруп турган. Ону "Шын" солун чедирип турган деп үнелээр мен.

"Шын" солун кайгамчык үнүг, угаан-бодал чимизин тарыкчы деп база катал чугааласар ийик мен. Шаанда радио, телевизор чок үеде хурал чыгыштар үзүнде комсомол райкому Григорий Чоодуевич Шириши, Федор Иванович Дажы, Николай Васильевич Чындыр, Владимир Карбий-оолович Чооду база Артынан Аранчаевич Сарыг-оол аныктарын аразына база-ла "Шын" солуну ааданнап келди-дир. "Шын" солун ынангаш улуг, бичин кижилерин чарылаш өнүүп деп дидим чугаалаамын уктуг-дөгүтүшкүш.

Булут Арандол тиндээр. Уруглар аразына мөөрейге бири чери сезон айы-биле Анай-Хаак-биле Шене Шынар алган. "Оттук эстафетага" үш сезонун эң-не эки түн-нелдерин "Терешкова" лагерге элээн Ийги черни "Орленок" алган. Өрт өжүрүгени бири чери "Хартыганы" командалык, ийги болгаш үшү черни орленокчулар элээн.

Чойганан САНЧЫТ, Курунениң өртке удур албанын пропаганда инспектору.

Август 25-те күрүнениң айыыл чок чорук органнынын Тывага тургустунганын бээр 75 чылын демдеглээн

АДДАРЛЫГ ОРУКТУ ЭРТКЕН

Бо чылдың август 25-те РФ-тин Айыыл чок чорук органнынын Федералдык албанынын ТР-де Эргелини күрүнениң айыыл чок чорук органнынын Тывага тургустунганын бээр 75 чыл оюн демдегелп эрттирер.

1921 чылда Тывага улусчу хувискаал тилээзинин соонда Тыва Арат Республиканын чаа эрге-чагырганы тургустунуп эгелээзини бири хүнеринден-не бодунун чаалап алышкынын камгалаар институттары тургузуп эгелээ. Оон бээр 75 чыл болуп турары бо.

Төгү арнын ажыдып көөр чүве болза, улусчу хувискаалды чаалап алышкынын камгалаар органнын тургузарынын эргежок чудааанын дугайында айтырып 1923 чылдын сентябрь 26-дан октябрь 12-ге чедир болган ТАР-нын Улуг Хуралынын ийги чыжына бир-де дугаар көдүрүлгөн. 1925 чылдын июльда ТАР-нын ТК-зынын ээлчегил хуралына Күрүнениң иштики политика комитети (КИПКЭ) тургузар дугайында шийтирип хүлээп алган. Ук чаа органнын кол сорулгазы — Тыва национал-хосталгалыг хувискаалды империализм, феодалды күштерден камгалады хандылары бооп турган. Чаа ажылдап эгелээ КИПКЭ-нин дугайында тур айтыкты бадалап алган. Баштайгы дээрзинде ук Эргелини аппараты холчок бичири, чүге 6 кижжи ажалдап турган. Ол-ла 1925 чылда октябрь 27-ден ноябрь 12-ге чедир болуп эрткен Улуг Хуралдын дөрткү чыжына КИПКЭ албаны хойулу езугаар быжылаттыган. 1926 чылда КИПКЭ дугайында улуг доктаалды ажылдап кылтып, оон ишинде дараазында:

1. Республикада политикти байдалдын хайгааралы;
2. Политикти болгаш кем-херек үүдегидер бандиттер-биле демисел;
3. Политикти болгаш экономикти үймээннерге удур демисел;
4. Дайын, политика болгаш экономика-биле холбашканын шийкинер-биле (шпионнар) демисел;
5. Эрге-дужал-биле холбашканы болгаш өске-даа кем-херек үүдегилери-биле демисел;
6. Күрүне кызыгарынын камгалады болгаш контра-банди-биле демисел деп албан-хүлээгелерин, салбырлары тургустан.

1926 чылда-ла Москвадан

ХАРЫЫСАГАЛЫГ ҮҮЛЕДЕ

Бистин чөрүлдээлер, кадай ажылдакчылар, сайырлар, буурап, өөрүшү, мунгарлар долган кижи төрөлгөтенин амыдыралын кылдындан хангаарлар көөр чүве болза, бичин-даа доктааш кымас, доктаамал ханып, мөөрөл чыдар далайга дөмей боор. Кижжи нарын амытан. Оон амыдыралы демисежи тургаш чедип айыр сорулгалардан, бедик күзедерден, чаалап алышкынын камгалаар тургустунган. Ынчангаш инитиледе амыдыралды соксап кымас демисел деп чугаалап болур. Оон чамдык улга-нышыкынары хо-инитиге хоралгы-даа алпарып боттарыны билдир болгай бис.

Ынчангаш бо чүүлүвестун маадыры ол "жүзүдөсп фронтуда" эки абалдап чоруур. РФ-тин ФАЧА-зынын Тыва Республикада Эргелинин экономикти айыл чок чорук килдизинин даргазы полковник Геннадий Дамдинович Куулар. Боду анык, канчаар-даа аажок чугаакыр, чызык-чаагай, амыдыралды аяк кижилер шыкшап эвес, "онза" карак-биле көрүп чоруур болгаш дык кижи-ингел, айтырыларга кыска болгаш таба харылап олурур дарга болууру.

Геннадий Дамдиновичини тургустунген чери Бажын-Алак суур, өскен болгаш школа дооскан чери — Шени Бичининде-ле школага эки өөренип, инженер азы шериг кижжи болууш чоран. Оон уландыдан 1974 чылда Шени ортумак школазын тергини эки доосканынын соонда Омск хооранын политика институтуну өөренип кирген. Анаа комсомол органнын ажилдавшана, шериг кафедрасын база өөренип, институтту 1979 чылда кызыл диплом-биле дооскан. Оон дээди эртенге ийгилик анык специалист Г.Д. Куулар Тывага комсомол органнын алаачы эгелээ ажилдаан Тес-Хем кожуунун комсомол организациянын бирги секретарына ВЛКСМ Тыва

кем-херек үүдегидизин база-ла айыл чок чорук албанынын ажилдакчызы Г.Д. Куулар истеп тыпкан. Бо дээрге каш-ла чектир. Геннадий Дамдиновичин ажитканы нарын херектер дык хой, РФ-тин аныгы дөвис-кээрлеринге болгаш турттар азынган наркотиктиг бүдүмүлдер боом-ногу, окчелесек салгылаар чорук-биле демиселге оон киржилгези улуг. Амгы уеде ол ук РФ-тин ФАЧА-зынын ТР-де Эргелинин экономиктиг айыл чок чорук килдизинин даргазы деп үстүнде айткан болгай мен. Оон удуртулгазы-биле килдиз кызыгар үрөп, мал оорлар болгаш контрабанды кылдыр, сан-хөге маамырышкан кем-херек үүдегилерини-биле шыгыны демиселдер чорудуп турар. Сөөлгү чылда бээр 50 аажок кем-херек үүдегилерин болгаш хой санын оперативтиг херектерин ажиткан бооп турар. 1996 чылда чазин Тес-Хем кожуунун Самагалдай суурга харылаа бердиринден 120 миллион рубльдин билинмес кижилер оордаан. Херек болган хүнүнү ола-ла кеежээнде оорларны акашыз-биле катан Геннадий Дамдиновичини удурткан килдизинин ажилдакчылары Кызыл хоорайдан туудуп алган. База 1997-99 чылдарда каанай ажилдакчылары биле када ажилдаанын түнөөлүдү, ук килдиз 60 аажок мөге документиер-биле саттынган даштыкы машиналарны илереткен. Кыдынган ажилдарын шуптузун бо чүүлге айтырар берге

Удуртуп турары килдизинде подполковник В.В. Ростовцевтин, В.С. Дангыр-оолдун, майорлар М.-Б.Н. Даканын, В.Ч. Ондарын, улуг лейтенант А.В. Тригубовтин эки ажилдап чоруур ол мактап чугаалап олуруу. Оон боду ажилынга чедилкинини дээр "Хундулдэин демдээ" орден болгаш элээ каш медалдар-биле шийнаткан

Борис ОНДАР.

ТУРИСТЕР АҢҮ-АҢҮ БОЛУР

Россияның Федералдыг кызыгар албанының Забайкалье дөвискаар эргелини тургустунганын бээр 70 чылын бо чылдың август 27-де демдегелп эрттирер. Байыралаанын төлөптиг ужуражыр дээр кызыгаржылар албан-хүлээгезин ак сеткилди күөседин турарар.

Кызыгаржылар эрткен айда канчаар ажилдаанын түнөөлүн үндүргенер. Кызыгаржылар 48 кызыгар үрежкчилерин туткан. Чүге Россияның эвес даштыкы күрүнелерини хамаатылары кызыгар чорумун үрээрин кордааннар. Эрттирилге би-жиртери хынаар "Забайкальск" пунктузунун контроллерлары Пакистаның 19 хамаатына Россия кирерин чөпшээрвейин барган. Оларны көргүскен документиери күш-

түг эвес болган. Кажарлап тургаш, кызыгарын эрте бээр болдо, ол бүтпейн барган. Оларын паспорттарында болгаш виза документиеринде Кыдаттын кызыгарын эрткен дугайында демдегел беин чогу илерээ. Кызыгаржылар олтуур алымын кызыгар эртип алымын кордан 7 индий хамаатыга орукту берээ. Олар делегейнин террор организацияларына хамааржырынга карзытырп турар улустар бол-

ластын кызыгар чоогунда районнарын харылаа шугумун үредгээ. 10 хире километр черин кабели үредгээ, өнүк металл адырып алгаш барган. Ол кызыгаржыларга багай салдарны чедирген. Өнүк металл "аччылары" дептир ажил чедишкни чок болуп турар. Забайкальени кызыгаржылары бодунун херээге бердинген, дүн-хүн чок Россиянын күрүне кызыгарын адыкты-биле камгалап турарлар. Олег ТИТОВ. Федералдыг кызыгар албанының Забайкалье дөвискаар эргелинин паралак албанының начальниги. Россияның Федералдыг кызыгар албанының бөдүк офицерин Чазактын орденер болгаш медалдары-биле шаанна. Россия Федерациязынын Президентизинин Чарлы-биле кызыгарын камгалаар херекке эки көргүзүлгери дээр Ашикскийн кызыгар отрядынын начальниги полковник Валерий Исапов "Шериг ачы-хавылазы дээр" деп орден-биле шааннаткан. Ада-чуртунун мунунга ачы-хавылазы дээр" деп орден медалының ийги чергезин генерал-майор Олег Есаулова, полковниктер Владимир Алексинге, Владимир Дондочкова, Андрей Новожилова болгаш өскелерге-даа тынваскан. Чеди кызыгаржы Суворов болгаш "Күрүне кызыгарын камгалаарына шыгалар дээр" деп медалдарга төлөптиг болганнар. Забайкальени кызыгар эргелинин начальниги генерал-лейтенант Мансур Валиев шааннат-каннарга байыр чедирген, оларын берге ажилынга чедилкинерни күзээр.

ХАМААТЫ ХҮАЭЗАГЕМ

Кызылар отрядында ты-ва оолдар элээр хой. Бистин взводта бээр он бир кижжи бар. Артыкнары орустар, алтайлар, дагестанлыр. Олар колдуунда солгаартан келген болгаш Тыванын чараш боудуун, дирин амытанарын, чуртакчы чононун ажилыгын, чаңчыларын, езу-балакчыларын конуучу сонуургуу. Күзгелинде-биле чугаалап бээр-дир бис. Бо бүгүну бадыткаары-биле Алдан-Маайыр аттыг чуртшиччел музейинге эскершиялап чорудуус, сетки ханышыкы-биле көргеннер. Россиянын өскө дөвискаарында келген өөрүвүс боттарынын черчуртунун дугайында чугаалап бээрлер, дык солундур. Бистин найралаы шак ыччалдыр быжгып турар.

Бистин шериг отрядында спортчу маргылдаалар үргүлдү болуп турар. Чада чарыш, боодаа болгаш спорттун өске-даа хевирлеринге белеткенис шуру, ычангаш шаанналдыг чер дээр туржурлар эвээр эвес болур. Шаанналдыг черни алган солдатка хоорай кирер эргени командирлер бээр, ону чедип айыр дээр дыка-ла кызар бис. Дыштаныр хүнерде клубка кинону үргүлдү көргүзөр. Шериг албанын эрттирери конуучу солун, хой чүүлдерин билдир алып, кижини күш-дамыры сайзыраар, дайгар, кадыкшын экижирер, бергелерге туробас кылдыр чачыгар болгаш өске-даа шынарларын чедип алыр. Шериг херез эрттирерге шупту Аноа ЧОЙНЫ. Аноа ЧОЙНЫ.

АМЫДЫРАЛДЫҢ ДАГЫР ОРУУ

Бирги кластан эгелеп Айдан биле Чечекти чангыс парлага олуртуп каан. Уеде билдиртпейн эрткен. Чечектин узун чажын, улуг карактарын, ак арнын Айдан улуг кластарга келгеш эскерип, оон дорт көрүжүндө ыдып, бүрүк байдалы-биле карактарын куду көргөш, арны кыза бээр турган. Ол чылын Чечекке берге уттундурбас-даа чыл болган. Оон авазы 40 хар ажил чораш, 7 уругун төрөш, азырал каш, мөчөө. Уругларын адазын база-ла 3 чыл бурун-гаар ажи-төлүн каап, арааш мөчөөн турган. Чечек өг-бүленин дөрткү уруу. Сөөлгү уеде уругун арын-шырында мунгаргайн эскерип, Айдан бүгү-ле кылып шыдаар хире чүүлдерин кылдык, оону чазыктырып, худум-зурун көрүскен, Чечектин боданында чүү бооп турарын ол билди алкысар апарган. 10-гу класты доозарынын үези. Кыстар боттарынын чачынын чачнап, чыскаалга чангыс аай формаларыг, баштарын чараш чечектер үнешк өргүдөл алган. Ынчалдаа-даа бирги класска турган өөрлери боор бе, ам езулук кижилер, кыстар болганы ол. Сөөлгү коуга хүнүнде ирээрлери, чаагай сөөктерин, чачылары башкылардан, ада-иелерден, доозукчу эштеринден көейни диннаан. Ындазында бөдүүн, томананың Айдан боданын, оон адын адапканын диннаавай, Чечекти көрүп, оон мунгаргай-даа бол чараш хевирин бооп турар, чанында эки Даш-оол шенектепкен. Оон арны кызып, ортумак шыктаны доосканынын атасталдын холга камны конуучу хүлээп алган.

Шолачы чылар төнгөн. Эштери кайнар өөренип, кым болурун хөрөжип, маргыж-даа турарлары бар. Айдан боду кым болурун амыдында билбейн, Чечектен айтырышкан турган. Сөөлгү школачы кеежээнде Чечекти Айдан чаалап, оон каткызын дыннап, иштинде өөрүп-хөгел турган. Эртеги даң хаазын башкылары-биле уткуп, оюннар ойнап, тынызактыжып, танчылап, ыржылап, каш чыл болгаш шолагы чыгырыны дугурушкан-даа. Ол кеежээнде эгелеп Айдан үргүлдү Чечекти бо-дап, оон чугаа эреп, солун чугаалаар чугаалап, оон таалаанч өтүкт каткызын дынкаакар апарган. Ол үргүлдү чада-тергезини мунунга үрер шариктер, ойнаар-кис, чечектерин болгай шарып алгаш, Чечектин бажыны-на чангыс кээрге, даш-тыга ойнап турган Чечектин думалары өөрүп, Айданын уткуп, акыннын тергезин мунуп, билаа-жип ойнаарлар. Чечек биле Айдан ол уеде кандыг ном номчаа-даа, кандыг ном көргө-нни сайгаржып, өөренип киреринге белеткенип эгелээрлер. Чечек эмчи болур күзелин Айданга чугаалаан. Бир-ле хүн Айдан эрте-чеге Чечек сугуну бажы-нын содазынга кел-геш, кысты үнүп хелиринге эминээ. Ол шериг кел-диришинин апарган, ада-незиң малчы улус бол-гаш деп чүвени диннаап, ам бузар болган. Айдан алыс боду алыгар, ада-незиң малчы улус бол-гаш каш хонук ада-нези-нин хоон кадаржы тур-ган. Оолдун нези өөрени-рини-даа, ажилдаарын-даа болуп бил, олгум. Кандыг-даа ажил худук-кедиг болгай — деп ча-гыны чагаан. Чадаан хо-орайнын тудуг черинге че-дип, анаа тудугжулап ажилдай берген. Чоорту шупту чүве у-тундурду чыткан шы-кш болган. Бир-ле улуг-хүнде Айдан кино көр-дээр районун культура оланга билет сазып ал-гаш турда, эртінде кижжи кай турд. Көрүп кээр-ге чангыс классчыны Оюмаа "Чечектен чага алдын, ол бээр кээр деп турар, тамгы оол шеригче чо-руу барган-дыр. Сени ай-тырып каан, көрүскен, черле сонургап айтырган чорду" — дээр, кижжыраан хевирди чаза-ла каттир-ген. Оюмаанын ачык чу-гаазын катан-катан бо-дап, Чечек мени чүге ай-тырып, кээр деп турар чор деп, ий чыл иштин-де Чечектин арны көр-бэ-ни боду хойчу болуп ор-ка, кино төнгөн. Элээң уе эрткен. Чаа чыл коош-кунда Чча чыл таварыш-тыр чангыс классчылар чылдыр деп тур бис — деп эжи, механик Даш-оол Айданга сажынарган. Ол өйде Чечек үш айдыг ол-гуну биле убазынын бажынын-га чедип келген деп су-раг диннаап, чангыс клас-счылар "Чечектин олгун көр, белек садар, бараан-лынар" — деп Айданны кычыктырбайн туруп бергенер. Шаа-биле би-чини кижиге ойнаарактар сазып алгаш баарга, Чечектин биеги чаражи дам барган шыкшап, ин-данда үр көрүшпезинден арны кызып, хүлүмзүрүп каап турган. Эштери би-чини Айдашты чаптап, ша-ганга кири чугаалажып, былаажып, холдан сал-байн хүнээнер. Айдан база бичи Айдашты ча-птап, Чечектин каракта-

Август 27—
Забайкальениң
кызыгар
эргелинин
70 чылы

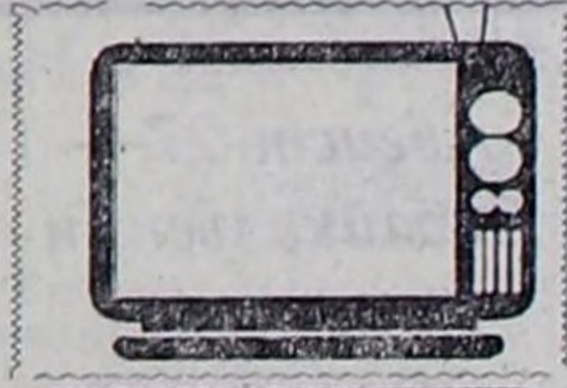
**Куш-ажы-
лы дээр
шаанналар**

Россияның Федералдыг кызыгар албанынын Забайкалье эргелинин бөдүк офицерин Чазактын орденер болгаш медалдары-биле шаанна. Россия Федерациязынын Президентизинин Чарлы-биле кызыгарын камгалаар херекке эки көргүзүлгери дээр Ашикскийн кызыгар отрядынын начальниги полковник Валерий Исапов "Шериг ачы-хавылазы дээр" деп орден-биле шааннаткан. Ада-чуртунун мунунга ачы-хавылазы дээр" деп орден медалының ийги чергезин генерал-майор Олег Есаулова, полковниктер Владимир Алексинге, Владимир Дондочкова, Андрей Новожилова болгаш өскелерге-даа тынваскан.

Чеди кызыгаржы Суворов болгаш "Күрүне кызыгарын камгалаарына шыгалар дээр" деп медалдарга төлөптиг болганнар. Забайкальени кызыгар эргелинин начальниги генерал-лейтенант Мансур Валиев шааннат-каннарга байыр чедирген, оларын берге ажилынга чедилкинерни күзээр.

бижик көргүскен. Айдын авазы чеди уругну, оолду естурдуп, кижизиткен болгаш. "Ам ажырбас, бис боттарыны азыражы бээр бис, керимн, өөренип ал харын" деп чугаалаан. Чечек анаа харыда дээрбээр. Кызылче чорупкан. Ол хевээр Чечектин чагаазы-даа, боду-даа келбээр. Айдан-даа кырган ада-иези-даа Чечек шеригден келген ашаане чорупкан деп билгеш, сургал-дайтырбадан-даа "Искра" советхозун кодан хой хүлээп, кыган ада-незинин чангына кадар-чыл бергенер. Амды-рал-чурттаага чайгар амыгыне шыны берген. Ынчалдаа-даа Чечек биле Айдан ас-кежикиг, боттарын билчир шыкш болганнар. Баштайгы ашаандан олгу ийи хар чедип турда, Чечек ийги олгун жожаан. Айданын ада-нези уругларын-га өөрүп, эмгелген у-дудуп алгаш, тыва езу-тыш деп дойлап, адын "Артыш" деп адааннар. Айдан биле Чечек уруглары чаш болгаш советхо хоюн хүлээдишкеш, суурже көжүп, ада-незинин ду-залакчы кадарын хүлээ-гезин күөседип турган. Чечек "чингезип" соонда ол чеди хонганда, дүне ка-дал улуг машиналыг убазы-биле ийи олгун эдерип алган келгенер. Айдан кадарылап турда, дүне када калайып, оолдары кээрге, девидээр, амы-раан-даа. Оолдарын чап-тап, часыдып, каш олгун ап турар аразында, нези от салып, аш-чөм чылдыр деп олуруда, Чечек убазы-биле улуг олгун чедип ал-гаш, үйдө чок уе берген-дир. Урта болбаанда, ма-шина дагжана соонда нешкилер үнүп кээр, машина шагга арлы бер-ген. Чаш оол артып кал-ган. Айдан чүвенин ужу-рун-даа билбээр, Чечек анаа чуну-даа чугаала-ван. Айданны авазы ха-лактап, белиниеп, чуну-биле эмижерин сүмелжи берген. Ол дүне чаш төл оожум удуп хонган, эр-тинде аваны сүрбөөн-даа.

Доога ТУУШ.
Чадаан хоорай.

ПОНЕДЕЛЬНИК — АВГУСТ 28

ОРТ
06.00 ДОБРОЕ УТРО.
09.00 НОВОСТИ.
09.15 "Вавилонская башня", т/с.

12.15 ДОБРЫЙ ДЕНЬ.
12.55 "Первый троллейбус", х/ф.
14.30 Вместе.
15.00 НОВОСТИ.

"Тайны Кобы".
23.20 Время футбола.
00.05—00.30 НОВОСТИ.

15.30 "Черная жемчужина", т/с.
16.25 "Богатые и знаменитые", т/с.
17.20 "Простые истины", т/с.

18.00 Вести.
18.30 Новости.
18.40 Конференция работников связи.

08.45 Мультфильм.
08.55 "Неприкасаемые", т/с.
10.00 СЕГОДНЯ.

20.00 СЕГОДНЯ.
20.35 Бернар Жирардо и Жерар Ланвен в криминальном фильме Патрика Леконта "Специалисты" (Франция).

12.15 "Фантазеры из Угоры".
"Басилида Прекрасная".
13.00 Момент истины.

ВТОРНИК — АВГУСТ 29

ОРТ
06.00 ДОБРОЕ УТРО.
09.00 НОВОСТИ.
09.20 "Вавилонская башня", т/с.

16.55 "Вавилонская башня", т/с.
18.00 НОВОСТИ.
18.15 "Ералаш", к/ж.

08.15 Подробности.
08.30 Почта РТР.
09.30 Семейные новости.

18.30 НОВОСТИ.
18.40 Единное правовое пространство. Прямой эфир. Телефония 3-27-69, 3-28-88.

03.15 "Круглая дата". В. Андреев. 70 лет.
03.45—04.00 Дежурная часть.

07.00 СЕГОДНЯ.
07.40 Впрок.
07.50 Карданный вал.

10.55, 12.55 Смотрите на канале ТВЦ.
11.15 Телестудия. "ЦСК — спортивный шит России".

19.45 Мультфильм.
20.30 "Грозные камни", т/с.
21.00 СЕГОДНЯ.

СРЕДА — АВГУСТ 30

ОРТ
06.00 ДОБРОЕ УТРО.
09.00 НОВОСТИ.
09.20 "Вавилонская башня", т/с.

16.10 ...До 16 и старше.
16.40 Вкусные истории.
16.55 "Вавилонская башня", т/с.

07.00 Доброе утро, Россия!
08.00 Вести.
08.15 Подробности.

17.20 "Простые истины", т/с.
18.00 Вести.
18.30 Новости.

01.25 "Преступная совесть", криминальная драма.
03.10—03.25 Дежурная часть.

07.00 СЕГОДНЯ.
07.40 Впрок.
07.50 Карданный вал.

10.55, 19.50 Смотрите на канале ТВЦ.
11.15 Телестудия. "Футбол — игра народная".

21.00 СЕГОДНЯ.
21.15 Московское счастье.
21.35 Деловая Москва.

ЧЕТВЕРГ — АВГУСТ 31

ОРТ
06.00 ДОБРОЕ УТРО.
09.00 НОВОСТИ.
09.20 "Вавилонская башня", т/с.

16.40 Вкусные истории.
16.55 "Вавилонская башня", т/с.
18.00 НОВОСТИ.

08.00 Вести.
08.15 Подробности.
08.30 Почта РТР.

19.10 Экосфера.
19.35 Медээлер.
19.45 Музыкальные поздравления. Хөгжүмнүг байыр.

07.40 Впрок.
07.50 Карданный вал.
08.00 СЕГОДНЯ.

17.25 Карданный вал.
17.35 Криминал.
17.55 "Она написала убийство", т/с.

10.55, 19.50 Смотрите на канале ТВЦ.
11.40 Мир в тарелке.

21.00 СЕГОДНЯ.
21.15 Московское счастье.
21.35 Деловая Москва.

ПЯТНИЦА — СЕНТЯБРЬ 1

ОРТ
06.00 ДОБРОЕ УТРО.
09.00 НОВОСТИ.
09.20 "Вавилонская башня", т/с.

18.00 НОВОСТИ.
18.20 Джентльмен-шоу.
18.55 "Ералаш", к/ж.

09.00 Вести.
09.30 Семейные новости.
10.00 Вести.

18.30 Медээлер.
18.40 Школьный звонок.
18.55 "АЗИЙ ДИПТИН УРУГЛАРЫ". Делегация чирегели спортчу маргилдаардан репортаж.

00.30 После "Вестей".
00.40 "Смерть на деньгах", остросюжетный фильм (США).

14.00 СЕГОДНЯ.
14.30 "Противостояние", х/ф.
15.50 "Любимец публики", м/ф.

10.55, 12.55, 23.50 Смотрите на канале ТВЦ.
11.15 Телестудия. "Мотодром".

19.45 Мультфильм.
20.30 Учительский век.
21.00 СЕГОДНЯ.

СУББОТА — СЕНТЯБРЬ 2

ОРТ
08.00 НОВОСТИ.
08.15 Слово пастыря. Митрополит Кирилл.

14.45 История одного шедевра. Русский музей.
15.00 НОВОСТИ.
15.15 "Горел", т/с.

09.00 Вести.
09.30 Семейные новости.
10.00 Вести.

17.00—19.00 "Надвиг-2000". Актом — алдын оргэм. Байырдалды концерт.

09.50 "Музыкальная шутка", м/ф.
10.00 СЕГОДНЯ.
10.45 Криминал. Чистосердечное признание.

11.10 Экстремальные ситуации.
12.00 СЕГОДНЯ.
12.15 Растительная жизнь.

10.55, 12.55, 23.50 Смотрите на канале ТВЦ.
11.15 Телестудия "За рулем".

19.45 Мультфильм.
20.30 Учительский век.
21.00 СЕГОДНЯ.

ВОСКРЕСЕНЬЕ — СЕНТЯБРЬ 3

ОРТ
08.00 НОВОСТИ.
08.10 Армейский магазин.
08.40 Дисней-клуб. "Аладдин".

14.15 Швейцарии.
14.15 Клуб путешественников.
15.00 НОВОСТИ.
15.10 "Горел", т/с.

21.00 Авторская программа Сергея Доренко.
21.50 Погада.
21.55 КВН-2000. Музыкальный фестиваль в Юрмале. Часть 1-я.

13.40 "Золотой гусь", фильм-сказка.
15.00 Вести.
15.20 Диалог о животных.

08.00 "Тайны следствия", т/с.
09.05 "Квартет", м/ф.
09.15 О, счастливики!

12.00 СЕГОДНЯ.
12.15 Командировка в Москву.
12.40 Эти дни в 45-м.

15.45 "Королева бензоколонки", комедия.
17.20 В гости — с улыбкой.

00.25 Спортивный экресс.
01.00 Момент истины.
01.40 Родное кино. "Самая обаятельная и привлекательная".

ШЫН
Кызыл хоорай, Красноармейская, 100, индекс 667000
ТУРГУЗКУЧУЛАРЫ: Тыва Республиканын Чааза болгаш "ШЫН" солу редакциясында коллектив

РЕДАКЦИОННЫЕ ТЕЛЕФОННЫ:
Чисмыс Монгуш, Алдын-кыс Монгуш, Урана Базыр-оол, Сергей Хертек, Таан-оол Хертек
РЕДАКЦИОННЫЕ ТЕЛЕФОННЫ:
Кол редактор — 3-43-34, кол редакторуну оралакчымы — 3-33-91, секретариат — 3-34-98 Солун келбейн барганда дараазында телефоннарже долгаар 3-14-94

КИЛДИСТЕР:
Нинтилер-политиктиг килдес — 3-39-15
Компьютер эрзели — 3-36-82;
Бухгалтерия — 3-41-16.

АГАР САНЫЫС: № 4070381040000010000 КВ "Тувакредит", ИНН—1701008466;
корр сч 3010181060000000729 БИК 049304729
Солун Россия Федерациянын Парлаага болгаш массалык информация департаментин талазыбиле хойжуудулгазын чорудулгазын контроль болгаш бурдуктедиг Тыва девискээр эргелдиге бурдуктедигин. Бурдуктедигин дугаары—Т 00007. ТР-ниц парлаага болгаш информация куркомтедигин типографиянын парлаан (Кызыл, Шетинкин-Кравченко, 1). График еаугаар ат салган шагы 23 шак. Солунда парлааттыган материалдарын авторларнын болгалдар редакциянын туружу-биле дуушпейн барып болур. Айттыган саннары болгаш еске-дээ фактылары, дындамгалары дээш авторлар боттары харылар